

BOIX-FUSTER, Emili; TORRENS GUERRINI, Rosa M. (ed.) (2011).

Les llengües al sofà: El plurilingüisme familiar als països de llengua catalana.

Lleida: Pagès. 283 p.

El que més crida l'atenció de *Les llengües al sofà* és la diversitat i complexitat que caracteritzen els usos i repertoris lingüístics de les famílies plurilingües. Una complexitat que ben segur portarà més d'un lector a recordar el mite de Babel. Almenys aquesta ha estat la imatge que li ha vingut al cap a la ressenyadora d'aquest llibre després de llegir-ne algunes parts, i va ser, segurament també, allò que es van imaginar alguns dels participants en el volum, atès que el mite s'esmenta en almenys dos capítols de l'obra.

Permeteu-me, doncs, encetar aquestes ratlles amb la narració d'un dels passatges de la Bíblia més productiu per a la (socio)lingüística i (sobre)explotat pels (socio)lingüistes. Es conta que els descendents de Noè, tots parlants d'una mateixa llengua, van decidir construir una torre que arribés fins al cel. Per castigar la seva supèrbia, Déu va frustrar aquest projecte multiplicant el nombre de llengües que parlaven, perquè no es poguessin entendre entre ells i haguessin d'aturar la construcció de l'edificació. Així doncs, i segons l'Antic Testament, la diversitat lingüística és fruit d'un càstig i l'origen de confusió i malentesos.

La visió del plurilingüisme com a maledicció s'ha reproduït al llarg dels segles en una ideologia lingüística (dominant) que propugna el monolingüisme, l'homogeneïtat i les identitats monolítiques. Sortosament, la transformació global en tots els àmbits dels darrers temps, que ha ampliat els contactes entre grups lingüístics i culturals, s'ha acompanyat d'un *canvi* de mentalitat i, al costat d'una majoria que (encara) associa el multilingüisme a desorientació i maledicció, s'aixequen veus que el qualifiquen de benedicció i oportunitat.

Les dades que s'analitzen en el volum ressenyat constitueixen, precisament, un exemple de la coexistència (a vegades convivència, segons com malvivència) entre una i altra mentalitat, coexistència que es dona no només en un mateix territori, sinó a l'interior d'una mateixa família. La posició dels autors és transparent: volen transmetre «una visió positiva de la diversitat lingüística, començant per la seva matriu inicial, la família» (p. 35), convençuts que «les llengües poden conviure en harmonia en les persones i en l'espai, una fita que s'haurà d'anar conquerint pas a pas» (Cambra, en la introducció, p. 12).

Les llengües al sofà. El plurilingüisme familiar als països de llengua catalana, editat per Emili Boix i Rosa M. Torrens, és un volum escrit a dotze mans, en què han col·laborat investigadors d'arreu del domini lingüístic català. Darrere d'un títol atractiu que convida a endinsar-se en les pàgines del llibre, s'amaga una obra amb clara voluntat científica i to rigorós, adreçada a un públic especialitzat que la sabrà llegir en clau

científica, però que segurament també interessarà al lector poc versat en metodologies i conceptes sociolingüístics.

L'objectiu del volum consisteix a descriure i analitzar les ideologies i els comportaments lingüístics de famílies etnolingüísticament mixtes, especialment pel que fa a les seves pautes de transmissió lingüística intergeneracional (d'ara en endavant, TLI). L'estudi es duu a terme en diverses zones dels territoris de parla catalana (concretament, la Plana de Castelló, Barcelona i la seva àrea d'influència, i diverses poblacions de Mallorca), i s'hi tenen en compte grups socials diversos i diferents tipus de parella segons la mescla lingüística (català amb castellà, gallec, italià o japonès). La metodologia d'anàlisi és fonamentalment qualitativa: a partir d'entrevistes semidirigides a dones amb fills en edat escolar, es narren històries de vida que fan emergir pràctiques declarades i actituds lingüístiques.

1. EL TEMA I LA METODOLOGIA

El volum s'enceta amb una presentació a càrrec de Margarida Cambra, que insisteix en la necessitat de treballar en dos sentits: assegurar l'ús social del català en el territori històric i promoure-hi el respecte per les diverses llengües i consciències identitàries. En aquesta tasca, Cambra destaca el paper que hi tenen l'escola i els professionals de l'educació, àrea en la qual és una gran especialista. A continuació, trobem dos capítols introductoris, dedicats, respectivament, al tema de la TLI i les seves perspectives, i a la metodologia i recollida de dades, redactats per sengles editors.

A «La transmissió lingüística intergeneracional: el tema i les seves perspectives», E. Boix desenvolupa diversos punts, tots ells prou interessants per fer-ne una lectura atenta. Comença alertant dels processos de minorització a què se sotmeten les llengües mitjanes i petites, i destaca el paper crucial de la TLI en la substitució lingüística. També repassa algunes dades sobre la TLI als Països Catalans; el repàs d'aquests estudis, però, es limita a poc més de dos terços de pàgina, extensió potser massa reduïda per la quantitat de dades de què disposem. A continuació, il·lustra els sis perills amb què es podria trobar la llengua catalana (sugerits per Branchadell) amb anècdotes recollides als territoris de parla catalana, totes elles ben trobades i il·lustratives. En la segona part d'aquesta introducció, Boix desplega l'ampli marc teòric de què es nodreix la recerca, i n'explicita els objectius i la metodologia. Finalment, enumera un conjunt d'interrogants que es plantegen els estudis que trobarem a continuació.

Un dels principals reptes a què s'ha enfrontat Boix en aquest capítol és el de donar cabuda als tres territoris de parla catalana que formen part de la recerca, i ho ha aconseguit amb escreix. De fet, una de les principals mancances que sovint es detecta en els capítols introductoris i recopilatoris és un cert biaix *cap a casa*, una certa sobrerrepresentació de les àrees que són més properes o familiars a l'autor, mentre que les altres es tracten de passada, tot i que tenen un pes més que destacable en el volum. Boix, però, ha reeixit en la tasca d'oferir dades i exemples de la relació català-castellà tant del País Valencià, com de les Illes i el Principat. Llàstima que les tres llengües que prota-

gonitzen la segona part del volum (gallec, italià i japonès) s'hagin esmentat només de passada en un breu paràgraf.

Rosa M. Torrens reserva l'inici de «Metodologia i recollida de dades» a explicar a bastament i amb profusió de detalls dos mètodes d'anàlisi d'entrevistes: d'una banda, tenir-ne en compte el contingut (i no només el discurs de l'entrevistat, sinó també el de l'entrevistador, sovint l'interlocutor *invisible* en l'anàlisi d'aquest tipus d'interaccions); de l'altra, parar atenció a la forma, és a dir, a marques de contextualització rellevants (com ara marques pronominals o canvis de llengua). Com bé diu, l'anàlisi del contingut ha esdevingut el mètode més emprat fins avui. Entenem, doncs, que l'estudi de la forma és una innovació, respecte de recerques precedents, que trobarem en les pàgines següents. Les expectatives, però, es trenquen al final de la lectura del llibre: la forma només s'analitza en l'apartat dedicat a les famílies mixtes italià-català, redactat per la mateixa autora d'aquest capítol.

En la segona part aprofundeix en aspectes de la recollida de dades, com ara en la flexibilitat que caracteritza els entrevistadors (tant pel que fa al seguiment del guió, com per la llengua en què es duu a terme l'entrevista, l'escollida per les informants), o en la possibilitat d'ampliar les dades amb una entrevista al membre masculí de la parella si n'hi ha oportunitat: «en aquests casos, es va fer una entrevista individual a cadascun dels membres de la parella [...] i una part conjunta» (p. 49). Tanmateix, sembla que la possibilitat només es presenta en la recerca a famílies italo-catalanes. També hauria estat interessant parlar del qüestionari que es completa abans de cada entrevista, l'existència del qual endevinem per una breu referència que s'hi fa (i que pot passar inadvertida en una lectura més o menys ràpida) i que només coneixem si la curiositat porta el lector a fer una ullada als annexos.

Un parell de detalls pel que fa als continguts d'aquests dos primers capítols i que evidencien certa manca de planificació prèvia o revisió posterior. Primer, l'estructura del guió de l'entrevista apareix en tots dos, de manera gairebé idèntica. Segon, el marc teòric s'explica també en tots dos, i es torna a repetir en algun altre.

La resta de capítols que aplega el volum poden organitzar-se en dos grups, d'acord amb la composició lingüística de les famílies estudiades. Les tres primeres recerques se centren en parelles mixtes català-castellà; les tres darreres en mescles familiars de català amb gallec, italià i japonès, respectivament.

2. ELS CONTACTES FAMILIARS CATALÀ-CASTELLÀ

El capítol dedicat a la Plana de Castelló, signat per Francesc Bernat, i escrit en un estil acurat, és el que dóna més detalls sobre el desenvolupament de la recerca (per exemple, és l'únic que explicita els anys de realització de les entrevistes). Introdueix una variable que no es té en compte en els altres territoris, el volum demogràfic del lloc de residència, la qual s'erigeix com una variable explicativa prou significativa. És, també, el més crític amb el plantejament de la investigació: «arribem a la conclusió que qualsevol estudi que vulgui conèixer millor els usos lingüístics de les parelles mix-

tes amb els fills ha de parlar a fons amb els dos progenitors, especialment amb qui ha decidit renunciar a la seva llengua», i apunta pròximes línies de recerca: «hauriem de saber quin és exactament el paper dels factors socioculturals, com el nivell educatiu dels progenitors, en la voluntat de mantenir la llengua del país amb els fills» (p. 83).

La recerca desenvolupada a Catalunya ens l'explica Josep Ballarín. El Principat és el territori amb el nombre d'informants més alt, trenta-vuit (supera amb escreix el de les altres zones: quinze a Castelló i catorze a Mallorca), i on es detecta més diversitat de comportaments. Segurament això fa que es trobi a faltar aprofundiment en certes qüestions. Per exemple, quan s'analitza la llengua entre mare i pare, es donen xifres de manteniment de la primera llengua i de convergència lingüística cap a la parella, però no es diu quantes relacions són monolingües en català o castellà, o quantes segueixen el bilingüisme passiu. Per descobrir-ho hem de recórrer a la taula annexa i començar a comptar.

La investigació de Mallorca l'ha realitzada l'equip format per Miquel Gomila, Joan Melià i Silvia Oliver. Dels resultats cal destacar els comentaris a la pregunta sobre les necessitats lingüístiques dels fills en el futur: lluny de les respostes obtingudes en els altres territoris, algunes entrevistades no parlen ni del català ni del castellà, segurament conscients que ja en tindran suficient coneixement, i es refereixen directament a l'anglès i l'alemany, llengües estretament vinculades a la principal font econòmica de l'illa. Aquest capítol és, potser, el que dóna menys detalls sobre la recerca en el cos del text. Així, per saber en quina llengua es desenvolupen les entrevistes, o quin és el percentatge d'informants catalanoparlants, castellanoparlants o bilingües, hem de consultar la taula del final. És també l'únic capítol en què no es dedica un apartat al vincle entre llengua i identitat.

Independentment del territori en què visquin, les famílies mixtes català-castellà coincideixen en una sèrie d'aspectes que convé destacar. En primer lloc, la llengua de relació entre la parella és aclaparadorament el castellà. L'explicació que hi donen les entrevistades oscil·la entre la inseguretat lingüística en català del membre castellanoparlant, i la dificultat d'invertir un hàbit creat des que es van conèixer. El motiu que addueixen els investigadors se centra en el seguiment de l'*habitus lingüístic*, que, a casa nostra, es materialitza en la convergència lingüística cap al castellà, la llengua dominant. Les interaccions que s'allunyen del monolingüisme *esgoten*, com descriu una entrevistada mallorquina: «el meu cap necessita relaxar-se, i si en un moment xerram i jo faig incursions en castellà a mi ja no me dol [...] però cotidianament te puc dir que noltros fèiem es bilingüisme passiu» (p. 124).

Amb els fills se segueix la pauta un progenitor - una llengua, majoritàriament. En els casos en què s'opta per transmetre una mateixa i única llengua és on les diferències territorials es revelen més espectaculars: a Castelló l'única opció no bilingüe és el monolingüisme en castellà; a Mallorca i Catalunya és el monolingüisme en català. Les qüestions relacionades amb la identitat cultural i l'ús lingüístic també es reben de manera diferent segons la zona: a Castelló, la pregunta *cal saber parlar valencià per sentir-se'n?* incomoda, es defuig, fa dubtar, les respostes es reparteixen al 50% entre el *sí* i el *no*. A Catalunya, els castellanoparlants desvinculen la llengua de la identitat; els catalanoparlants, en canvi, la hi consideren intrínseca.

3. MESCLES FAMILIARS DE CATALÀ AMB GALLEC, ITALIÀ O JAPONÈS

Els capítols centrats en les llars en què conviuen catalanoparlants, d'una banda, i parlants de gallec, italià o japonès, de l'altra, han estat elaborats, respectivament, per sociolingüistes experts en les comunitats gallega, italiana i japonesa residents a Catalunya. La innovació respecte als seus estudis anteriors és que, aquí, per primera vegada, estudien la relació d'aquestes llengües amb el català a l'interior d'una mateixa família.

L'excel·lent article dedicat a les famílies gallegocatalanes, elaborat per Sabela Labraña i Iago González, es desenvolupa en una estructura acurada i impecable. Després de fer un recorregut colpidor per la problemàtica històrica del gallec, es repassen alguns estudis de la coautora del capítol, estudis que evidencien el conflicte lingüístico-identitari a què s'han vist abocades les primeres generacions d'immigrants gallescs a Catalunya: «subjectes que van optar per abandonar el gallec. Aquestes persones es veuen enfrontades a una llengua distinta del castellà, però defensada i reivindicada pels seus parlants. [...] és possible que sorgeixi una reacció d'autodefensa que s'evidencia sovint en la percepció d'imposició del català [...] reconèixer els drets del català els obligaria a fer el mateix amb el gallec, amb la qual cosa es faria conscient la deslleialtat vers la llengua pròpia». És una comunitat que ha romàs *invisibilitzada* durant temps: «la majoria de treballs [...] no tractava els gallescs com un grup específic, sinó que apareixien inclosos amb els de parla castellana» (p. 148).

Les conclusions a què arriben són tantes i tan variades que es fa difícil resumir-les en poques línies. Hi ha uns punts, però, que convé destacar. Primer, malgrat que totes les parelles es van conèixer parlant en castellà, i aquesta s'ha mantingut com a llengua de comunicació habitual en algunes, en d'altres la *lingua franca* ha evolucionat cap al català (per decisió ferma de les dones), o cap a la modalitat bilingüe català-castellà, però en cap cas a l'ús de català-gallec (omissió prou significativa, si tenim en compte que tots els catalanoparlants han adquirit competència en gallec). Segon, la transmissió lingüística garanteix el català en tots els casos, perquè el progenitor catalanoparlant sempre transmet la seva L1 als fills. El gallec, en canvi, opta per la llengua gallega (en aquest cas, n'ha fet una tria conscient) o la castellana (quan la tria ha estat espontània). Tercer, quan es transmet el gallec als fills, aquests n'adquireixen una competència receptiva (si és el pare qui el transmet) i productiva (si és la mare).

El capítol de Rosa M. Torrens sobre les famílies italo-catalanes és el més original, per la metodologia emprada en l'anàlisi de les entrevistes: a més del contingut, estudia la forma, i estableix vincles entre l'un i l'altra. Es fixa, per exemple, en els temes marcats, les narracions espontànies, les intrusions dels participants no ratificats, el rol de portaveu de les entrevistades i els canvis de llengua, entre d'altres. No ens enganyem, molts d'aquests elements també s'analitzen en els altres capítols, però *donar-los nom, conceptualitzar-los*, que és el que fa Torrens, ajuda a prendre consciència que tan important és *què es diu* com *com es diu*. El traspàs de contingut a forma, i a la inversa, pren cos a la part final, en la descripció de dos estudis de cas. L'altra gran virtut d'aquest capítol és l'esperit crític que traspua en les conclusions. Torrens és conscient que cal «realitzar més entrevistes per poder refermar alguns punts», que s'hauria de valorar «la influència de les

actituds envers les llengües i varietats d'origen minoritàries —concretament els dialectes italians», i que s'hauria d'ampliar l'estudi a «les parelles en què el membre italià, que manté l'italià com a llengua activa, és d'origen llatinoamericà» (p. 221).

Dels resultats, cal posar en relleu que, en la comunicació amb la parella, la dona sempre perd la llengua d'origen: les italianes adopten el castellà; les catalanoparlants o bilingües també passen al castellà, a vegades en combinació amb l'italià. Els marits italians, els més conservadors, mantenen la seva L1 en el 50% dels casos. Quan hi ha catalanització en les interaccions intergeneracionals és la dona italiana qui adopta el català.

El punt més exòtic ens l'ofereix Makiko Fukuda amb l'anàlisi dels usos lingüístics en parelles mixtes català-japonès. Hi ha pocs estudis que tractin les famílies de parla japonesa i una altra llengua que no sigui l'anglès. El català gaudeix del privilegi de formar part d'aquests raríssims estudis. La metodologia emprada en aquest capítol és lleugerament diferent a la de la resta: Fukuda parteix de dades obtingudes amb un qüestionari respost per vint-i-vuit famílies nipocatalanes i nipocastellanes. D'aquí, n'extreu que quasi no hi ha defecció en la transmissió del català per part dels progenitors catalanoparlants, i que la pràctica més habitual en els japonesos és la TLI bilingüe: japonès-castellà per sobre de japonès-català, seguit a poca distància del monolingüisme japonès.

També realitza entrevistes a parelles mixtes català-japonès. Cada una ofereix una relació i combinació diferent de llengües: des de famílies en què català i japonès conviuen en harmonia i es revelen com a suficients per al futur, fins a llars on l'aprenentatge simultani de cinc llengües fa que el fill estigui «mentalment cansat», en paraules del seu logopeda. I totes fan emergir una constant: la preocupació perquè els fills no acaben de dominar o bé el japonès, o bé cap de les llengües, de manera fluïda (no sabem fins a quin punt és manca de veritable immersió lingüística en una de les llengües, o mostra d'un elevat grau d'exigència del pares; caldria recórrer a l'opinió d'especialistes en l'adquisició primerenca de més d'una llengua).

Clou el volum l'interessant epíleg de Jaume Farràs, en què destaca l'entorn familiar com a «element cel·lular de la societat» (p. 252), un bon punt de partida si volem avançar en la comprensió de les dinàmiques, variades i complexes, que caracteritzen les societats avançades. La lectura conjunta del volum permet a Farràs extreure conclusions de les pautes de TLI observades a cada territori i per a cada parella de llengües.

4. ALGUNES CONSTANTS I DIVERSOS ELEMENTS CLAU

En aquest punt caldria destacar la funció de dos elements clau en el plantejament de la recerca: que les informants siguin dones i que tinguin fills en edat escolar. El paper de la dona en la TLI s'ha revelat crucial, i en dos sentits. D'una banda, la llengua de la mare pesa més en la TLI: quan la catalanoparlant és la dona, el català es transmet en una proporció més alta que no si és l'home. De l'altra, les innovacions lingüístiques les porten generalment les dones, que protagonitzen els pocs canvis favorables al català. Torrens, fent-se eco d'altres recerques, ho resumeix així: «les mares són sempre les més ex-

tremes. Si el nucli familiar és contrari a la innovació lingüística la mare és qui s'hi oposa amb més força. Viceversa, si es tracta d'un nucli innovador, ella serà qui faciliti o aportí més canvis» (p. 188). La institució educativa, i els fills que hi assisteixen, han estat el detonant de «catalanitzacions des de baix»: pares i mares han après i començat a parlar el català, o bé l'han mantingut, per ajudar en les tasques escolars, per recomanació del tutor, per no haver de canviar constantment de llengua a casa en presència del fill, etc.

Sorprèn que l'opció lingüística que es transmet gairebé mai no és el resultat d'una decisió consensuada, debatuda o conscient. Els pares es deixen portar per «la inèrcia de la quotidianitat», com ho defineix Boix, malgrat que no és trivial, ja que determinarà en bona mesura el repertori lingüístic dels fills i la seva identitat lingüística, ambdós aspectes prou rellevants per al seu futur personal i professional.

Ja gairebé per finalitzar, s'ha de dir que els autors toquen de peus a terra i són ben conscients de les limitacions de la metodologia de la recerca. No es cansen de repetir que el nombre d'informants és massa baix per poder establir generalitzacions, i que els usos lingüístics declarats potser no coincideixen amb les pràctiques reals. I almenys els que analitzen els contactes català-castellà inclouen anècdotes que il·lustren poca concordança entre el que es diu que es fa i el que es fa (p. 64, 71, 91, 102, 127). La lectura d'aquests fragments posa de manifest una altra constatació, encara: la sobrevaloració de l'ús del català, un comportament ja detectat en recerques anteriors.

I una curiositat que podria introduir un biaix important en les dades: un nombre significatiu d'informants són docents: a Castelló, tres de quinze; a Mallorca, set de catorze —o bé l'entrevistada o la seva parella; a Catalunya es diu que ho són «bona part» de les trenta-vuit informants de famílies mixtes català-castellà, sense especificar-ne la xifra; també ho són dues de les deu dones de parelles italo-catalanes, i dues de les vuit de parelles gallegocatalanes. Aquest fet potser sí que té un valor afegit, perquè, com escriuen Gomila *et al.*, «a part d'interessar-se pel tema, coneixen de primera mà els efectes que, en el context social i escolar en què viuen, té en els infants la tria de llengua (o llengües) que fan els progenitors» (p. 121). Però si ens allunyem dels efectes de la tria i ens centrem en la tria, no s'ha de perdre de vista que aquest grup professional ha tingut més oportunitats de reflexionar sobre qüestions lingüístiques i, tal vegada, té una consciència lingüística superior.

En síntesi, feia falta un volum que aplegués els diversos estudis que es van realitzant sobre la TLI del català en famílies plurilingües, i ja ha arribat. *Les llengües al sofà*, a més de proporcionar al lector una visió global sobre les pautes de transmissió lingüística en diferents modalitats de famílies mixtes i enriquir la bibliografia sobre el contacte de llengües als territoris de parla catalana, ajuda a conèixer més i millor la TLI a casa nostra, un dels aspectes centrals (no ho oblidem) per al manteniment o la substitució d'una llengua.

Mireia GALINDO SOLÉ